

*Співробітник Українського інституту
національної пам'яті*

У статті розглянуто витoki історичного міфу про існування наказу командування УПА про «цілковите винищення польського населення» на Волині в 1943 р. Простежено першоджерела, на які посилаються прихильники міфу, та доведено, що такого наказу керівництва УПА не було, а цитати з «наказу» є фальсифікатами.

Ключові слова: Юрій Стельмашук, 'Рудий', 'Рубан', Дмитро Клячківський, поляки, Друга польсько-українська війна 1942—1947, Волинь, фальсифікат

Sergiy Riabenko

"My Friend Ruban!..", or On Use of Forgeries in the Historical Debate

In the article the author examined the historical myth about UPA Command's order on the "complete extermination of the Polish population" in Volhynia in 1943. Primary sources referred to by the myth's supporters were traced and it was proven that such an order did not exist at all and the quotes from the 'order' are forgeries.

Key words: Yuriy Stelmashchuk, 'Rudyi', 'Ruban', Dmytro Kliachkovskiy, Poles, Volhynia, Second Polish-Ukrainian War 1942—1947, forgery.

«ДРУЖЕ РУБАН!...», АБО ПРО ВИКОРИСТАННЯ ФАЛЬСИФІКАТИВ У ІСТОРИЧНИХ ДИСКУСІЯХ

Юрій Стельмащук-‘Рудий’ —
командир загону «Озеро», що діяв
у північних районах Волинської обл.
у 1943 р.

В історіографії українсько-польського конфлікту часів Другої світової війни одним з найбільш дискусійних є питання про існування наказу про цілковите винищення польського населення на Волині. Тезу про наявність подібного наказу вищого керівництва ОУН та УПА обстоює низка істориків, переважно польських. Часте повторювання в дослідженнях та публіцистиці сприяло її популяризації та, часом, навіть безкритичному підхопленню науковцями з інших країн¹.

Періодично в історичній літературі та ЗМІ наводять навіть цитати з подібного «наказу» чи «таємної директиви» 1943 р., які приписують командувачу УПА Дмитру Клячківському. Дуже часто такі цитати супроводжуються посиланням на «спеціальний лист» одного з командирів УПА на Волині Юрія Стельмащука до ‘Рубана’. У ньому Стельмащук

¹ В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942—1947. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 90; Ковальчук В. Документи ОУН (Б) і запілля УПА про українсько-польське протистояння на Волині і Поліссі у 1943—1944 роках: спроба групування за походженням // Студії з архівної справи та документознавства. — 2004. — Том 12. — С. 89, 92; Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський «Клим Савур». — Рівне: Видавець О. Зень, 2009. — С. 70—71; Польща та Україна у тридцятих—сорокових роках ХХ ст. Невідомі документи з архівів спецслужб / Упорядн.: Б. Гронек, С. Кокін, П. Кулаковський та ін. — Варшава; К., 2005. — Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942—1945. — Ч. 1. — С. 54; Беркгоф К. Жива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. — К.: Критика, 2011. — С. 295, 415—416.

начебто пише про отриманий від Клячківського наказ про поголовне знищення поляків та призначення відповідальних за його виконання командирів, зокрема, Івана Климчака. У прив'язці до цього «спеціального листа» також наводиться цитата зі «звіту» Климчака про знищення на півночі Волині двох польських колоній разом з населенням.

За допомогою різного роду комбінацій з цитат із вищезазначених «документів» окремі автори намагаються обґрунтувати тезу про те, що «таємна директива» вищого керівництва ОУН та УПА про повну ліквідацію поляків на Волині не лише існувала, але й активно втілювалася в життя. Однак детальний аналіз тексту цитат та використаних для їх створення документальних джерел ставить під сумнів автентичність останніх.

Як вдалося встановити автору цих рядків, уперше «цитата» з «таємної директиви 'Клима Савура'» з'явилася в статті Владислава Наконечного «Мертві закликають живих», яка вийшла в серпні 1994 р. у луцькій газеті «Волинь». У ній йшлося про те, що:

«Ми повинні здійснити велику акцію по ліквідації польського елемента. При уході німецьких військ з сіл використати цю можливість для ліквідації всього чоловічого населення від 16 до 60 років... Цю боротьбу ми не можемо програти і за будь-яку ціну повинні зменшити польські сили. Лісові і розташовані біля лісових масивів села повинні зникнути з обличчя землі...»².

Надалі «цитати» з цієї «таємної директиви» зустрічаємо у книзі Наконечного «Волинь — криваве поле війни»³, у роботах польських дослідників Владислава Філяра⁴, Леона Попека⁵, Едварда

² Наконечний В. *Мертві закликають живих. Проти фальсифікацій волинського професора І. Кічия, які він допустив на науковій конференції у Варшаві // Волинь (Луцьк).* — 1994. — 4 серпня. — № 89. — С. 2—3.

³ Наконечний В. *Волинь — криваве поле війни.* — Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. — С. 116.

⁴ Filar W. *Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w Drugiej Wojnie Światowej.* — Warszawa, 1999. — S. 36; Filar W. *Działalność OUN—UPA na Wołyniu w latach 1939—1945 // Dzieje podkarpacia.* — T. III. — Krosno, 1999. — S. 232; Filar W. *Wołyn w latach 1939—1944 // Przed akcją "Wisła" był Wołyn. Materiały do studiów konfliktu polsko-ukraińskiego w drugiej wojnie światowej ze szczególnym uwzględnieniem wydarzeń wołyńskich i działalności OUN—UPA na obszarze południowo-wschodniej Polski pojaltańsziej / Red. W. Filar.* — Warszawa: Światowy Związek Żołnierzy AK Okręg Wołyński, 2000. — S. 38; Filar W. *Działania UPA przeciwko Polakom na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943—1944. Podobieństwa i różnice // Antypolska*

Пруса⁶, а також низці газетних публікацій, присвячених окремим епізодам польсько-українського конфлікту⁷.

Надзвичайно показовим є той факт, що у всіх названих вище публікаціях наводяться лише окремі фрагменти «таємної директиви». Її повного тексту досі не оприлюднив жоден дослідник. Лише один Філяр вказує «архівну легенду» до цієї «директиви». У статті Наконечного та у Пруса «цитата» подається без будь-яких згадок про джерело. А надалі вже ця стаття виступає «джерелом» походження «цитати» в Попека та в пізнішій книзі Наконечного «Волинь — криваве поле війни».

Самі «цитати», які начебто мають походити з одного документу, у всіх авторів різняться у деталях. Так у Наконечного та більшості робіт Філяра йде мова про «ліквідацію усього чоловічого населення», у ще двох дослідженнях Філяра — про «ліквідацію усього населення», у Попека — про «ліквідацію усіх чоловіків», а в Пруса — про «ліквідацію усього польського населення». Майже в усіх авторів зазначається, що начебто мали бути знищені «лісові і розташовані біля лісових масивів села», однак Прус пише лише про «села і селища» (*wsie i wioski*).

Цікавою деталлю також є наявність купюр у «цитованому» тексті. Так у Філяра купюра присутня на початку «цитати» та відсутня наприкінці. У Наконечного все з точністю до навпаки. А в Попека будь-які купюри в тексті відсутні взагалі. Натомість Прус все ту ж цитату наводить з купюрою всередині тексту та наприкінці.

akcja OUN—UPA 1943—1944. Fakty I interpretacje / Red. naukowa G. Motyka i D. Libionka. — Warszawa: Instytut Pamirici Narodowej; Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2002. — S. 48; Філяр В. Ліквідатори з УПА // Волинь: дві пам'яті / Пер. з пол. / Упор. М. Войцеховський. — К.; Варшава: Дух і Літера, Об'єднання українців у Польщі, 2009. — С. 82; Філяр В. Розвиток українського самостійницького руху на Волині у 1939—1944 рр. Виникнення УПА // Україна — Польща: важкі питання, (Варшава, 22—24 травня 1997 р.). — Варшава: Турса, 1998. — Т. 1—2. — С. 110 (Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918—1947 роках»).

⁵ *Wołyński testament / Oprac. L. Popek, T. Trusiuk, P. Wira, Z. Wira. — Lublin: Towarzystwo Przyjaciół Krzemienia i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej, 1997. — S. 166—167; Popek L. Zbrodnie OUN—UPA w powiecie lubomelskim w 1943 r. // Pamięć i Nadzieja / Oprac. S. Koszewski. — Chełm: Pamięć i Nadzieja, 2010. — S. 52.*

⁶ *Prus E. Ukraina pokochał prawdę. — Warszawa: Goldpol, 2003. — S. 20.*

⁷ *Див. наприклад: Dokumenty archiwalne // Kurier Galicyjski. — 2011. — 13—26 września. — Nr. 17 (141). — S. 7.*

Проте найголовнішим доказом проти «автентичності» зазначеної «таємної директиви» є те, що за наведеним Філяром архівним посиланням цей документ відсутній. Український історик Володимир В'ятрович провів звірку посилання та виявив за ним у архіві Управління Служби безпеки у Волинській області кримінальну справу проти поліцейських, яких звинувачували в акціях проти комуністичного підпілля⁸. Автору цих рядків без особливих труднощів вдалося зробити те саме. Справа, про яку йде мова, була порушена в грудні 1944 р.⁹. Обвинуваченими по ній проходили Олександр Дремлюк та ще четверо осіб, які під час німецької окупації служили у поліції с. Руда колишнього Мацеївського району Волинської області та брали участь у акціях проти радянських посадовців та активістів. Будь-який зв'язок з ОУН або УПА всі обвинувачені на слідстві відкидали. Жодні «таємні директиви», прізвище або псевдо Клячківського у справі не згадуються жодного разу. На аркуші, на який посилається Філяр, міститься фрагмент протоколу допиту Дремлюка про організацію облави на колишніх радянських активістів у с. Руда¹⁰. До того ж архівна легенда у Філяра містить суттєву помилку: у ній вказується «частина 2» справи, у той час, як сама справа складається лише з одного тому, який ні на які частини не ділиться. Свою нумерацію справа отримала ще в радянські часи під час передачі на зберігання до архіву, і відтоді вона не змінювалася.

Авторові цих рядків також вдалося виявити в одному з центральних архівів цікавий документ. Це виконана машинописним способом інструкція або вказівка. Вона датована 30 травня 1944 р., не містить ні адресата (у тексті залишене пусте місце), ні підпису чи псевдо її автора, ні навіть назви структури, яка її видала. Проте за змістом вона стосувалася діяльності українського підпілля на території західних областей. Серед іншого в документі йде мова про антипольські акції.

⁸ В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Архіви КГБ розповідають / Центр досліджень визвольного руху. — Львів: Часопис, 2012. — С. 113; В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942—1947. — Вид. 2-е, доп. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. — С. 114.

⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області (надалі — Архів УСБУ у Волинській області). — Фонд кримінальних справ основний. — Спр. 11315. — Арк. 1.

¹⁰ Там само. — Арк. 16. Повністю цей протокол допиту міститься на аркушах 15—18.

51-18

Управление КГБ
при СМ УССР по Волынской обл.
наименование органа КГБ

УГОЛОВНОЕ ДЕЛО № 1160

по обвинению Дремлюка Александра
Прокофьевича и др.
Дудия Омельяна Прокоповича
Кроуцук Прокопиз Прокоповича
Кроуцук Федора Романовича
Ковальчука Пилипиона Назаровича
по ст 57-1а КК УССР!

Начато „1“ декабря 1944 г.
Окончено „10“ августа 1945 г.
В двух томах
Том № 1

Арх. № **11315**
Архив

(НАИМЕНОВАНИЕ УЧЕТНО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО ОТДЕЛА ОТДЕЛЕНИЯ)

Обкладинка архівної кримінальної справи на Олександра Дремлюка та інших поліцаїв

Так у пункті 3 говориться про неможливість вигнання усіх поляків з українських земель під час таких акцій, тому що їх охорона «німецьке військо, а також більшовики. Ми мусимо провести сильну акцію по ліквідації [в] основному найактивнішого провідного елементу та боездатного (жінок, дітей, стариків не чіпати). По уступленню нім[ецького] війська з даного села, використати цю нагоду до негайної ліквідації всього мужеського елементу від 16—60 років життя. Звичайно провідний польський елемент масових акціях не подає, тому за ними треба слідкувати і ліквідувати. Ми зараз ведемо боротьбу за ЗУЗ як основну базу нашої сили в боротьбі за УССД. Цієї боротьби ми не сміємо програти, і за всяку ціну мусимо зменшити до мінімум[у] польські сили. Лісні і підлісні села мусять зникнути з лиця землі»¹¹.

Як можна бачити, цей пункт документу за окремими винятками майже дослівно повторює вищезгадані «цитати» з «таємної директиви». Однак саме в цих винятках і криється найцікавіше. Перше, на що падає око, це дата документу: 30 травня 1944 р. А приписувану Клячківському «таємну директиву» Наконечний, Філяр та інші дослідники відносять до першої половини (не пізніше червня) 1943 р.

У документі йде мова про Західноукраїнські землі (ЗУЗ). В усіх без винятку «цитатах» з «таємної директиви» цей фрагмент не згадується. Відповідь на запитання, чому, проста. У документах ОУН та УПА під аббревіатурою «ЗУЗ» проходила не Волинь, а Галичина та Прикарпаття. Волинь же позначалася іншою аббревіатурою — «ПЗУЗ», Північно-західні українські землі.

У «цитатах» з «таємної директиви» говориться про ліквідацію всього чоловічого населення (у деяких варіантах навіть про ліквідацію всього населення) віком від 16 до 60 років. Натомість у документі чітко наголошується на неприпустимості ліквідації жінок, дітей та старих людей; цей фрагмент у всіх «цитатах» не подається взагалі. Але й ліквідація «всього мужеського елементу від 16—60 років» у документі супроводжується цілою низкою умов. З одного боку зроблено наголос на тому, що під час «сильної акції» ліквідації підлягає, в основному, найактивніший провідний та боездат-

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (надалі — ЦДАВО). — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 233. — Арк. 22.

ний елемент. З іншого — нижче у пункті 4 прямо забороняється ліквідувати українців римо-католиків та вказується «кожному комендантові боївки з'ясувати ціль боротьби з поляками, як теж про методи, промінювані [застосовувані — С. Р.] в цій боротьбі. Не ліквідувати таких, що кожночасно готові навіть своєю активною боротьбою засвідчити вірність УССД та її владі [підкреслення моє — С. Р.]»¹².

Таким чином, попри оголошену вказівку про ліквідацію польського населення чоловічої статі, документ водночас вимагає орієнтуватися в цьому не стільки на національність та віросповідання, скільки на діяльність конкретних поляків та їхнє ставлення до Української держави та її влади.

Тож за своїм змістом документ не має ніякого відношення до Клячківського та подій 1943 р. на Волині. Крім того, якщо судити по назві справи, у якій він зберігається, ця інструкція стосувалася діяльності не підрозділів УПА, а Служби безпеки ОУН. Так само вона не була єдиною, або навіть першою, позаяк у першій половині 1944 р. подібні інструкції та накази неодноразово видавалися на території Галичини структурами як українського, так і польського підпілля¹³.

Що чітко можна побачити зі змісту цієї інструкції, так це те, що саме вона послужила «джерелом» для створення «цитат» з «таємної директиви», активно поширюваних Наконечним та іншими авторами.

Не менш цікавими для аналізу є «цитати» з другого зі згадуваних вище «документів» — спеціального листа Стельмашука до 'Рубана' від 24 червня 1943 р. Як і у випадку з «таємною директивою» ці «цитати» уперше з'являються у тій же самій статті Наконечного «Мертві закликають живих». Йдеться у них про таке:

«Друже Рубан! Ставлю вас до відома, що в червні представник центрального проводу ОУН, командуючий УПА «Північ» Клим Савур передав мені усну й таємну директиву про поголовне по-

¹² Там само.

¹³ Див. наприклад: В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942—1947. — Вид. 2-е, доп... — С. 209—211, 222—225, 227—229; Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. — Т. 1. Війна під час війни. 1942—1945. — Л: Центр досліджень визвольного руху, 2011. — С. 506, 527, 538—542, 553—554;

всемісне фізичне знищення всього польського населення, що проживає на території області... Для виконання цієї директиви, прошу ретельно підготуватись до цих акцій проти поляків і призначаю відповідальних: в прибузьких районах — курінного УПА «Лисого», по Турійському, Оваднівському, Озютичівському районах — «Сосенка», по Ковельському окрузі — «Голубенка». Слава Україні! 24 червня 1943 року, «ставка». Командир групи УПА «Турів» Рудий»¹⁴.

Надалі поширення та використання цих «цитат» здійснюється все тим же колом авторів: Філяром, Попеком, Прусом та самим Наконечним¹⁵, до яких згодом долучаються Гжегож Мотика, Міхал Клімецький та український історик Ігор Ільюшин¹⁶. У цьому випадку маємо подібну ситуацію: відсутність повного тексту «спеціального листа», наявність «архівної легенди» лише у двох авторів — Філяра та Наконечного, причому в обох різної. У Філяра це вже згадувана раніше справа по обвинуваченню поліцаїв із села Руда з тією ж самою неіснуючою «частиною 2», а в Наконечного — інша справа з того самого архіву. Решта дослідників посиляються або на статтю Наконечного, як Попек, або на Філяра, як Мотика, а Прус знову не подає жодних посилань на джерела. Окремо слід звернути увагу на використання тексту «спеціаль-

¹⁴ Наконечний В. Мертві закликають живих... — С. 2—3.

¹⁵ Наконечний В. Волинь — криваве поле війни... — С. 116—117; Filar W. Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w Drugiej Wojnie Światowej... — S. 37; Filar W. Działalność OUN—UPA na Wołyniu w latach 1939—1945... — S. 232; Filar W. Wołyn w latach 1939—1944... — S. 38—39; Filar W. Działania UPA przeciwko Polakom na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943—1944. Podobieństwa i różnice... — S. 48; Filar W. Wołyn 1939—1944. Eksterminacja czy walki polsko—ukraińskie... — S. 38—39; Філяр В. Ліквідатори з УПА... — С. 82—83; Філяр В. Розвиток українського самостійницького руху на Волині у 1939—1944 рр... — С. 110—111; Wołyński testament... — S. 167; Popek L. Zbrodnie OUN—UPA w powiecie lubomelskim w 1943 r... — S. 52; Prus E. Ukraina pokochał prawdę... — S. 20.

¹⁶ Мотика Г. Від Волинської різанини до Операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943—1947 рр. Авторизований пер. з пол. А. Павлишина, післямова д. і. н. І. Ільюшина. — К: Дух і Літера, 2013. — С. 81—82; Клімецький М. Генезис і організація польської самооборони на Волині та у Східній Малопольщі під час Другої світової війни // Україна—Польща: важкі питання, (Луцьк, 20—22 травня 1998 р.). — Варшава: Тирса, 1998. — Т. 3. — С. 64 (Матеріали III міжнародного наукового семінару «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни»); Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — С. 244.

ного листа» в книзі Ільющина. Цей дослідник наводить непряму «цитату» з посиланням на анонімну публікацію «Трагедія Волині: Геноцид проти польського населення. Свідчать документи» у рівненській газеті «Діалог» за грудень 1993 р. Проте в цій публікації ніякий «спеціальний лист» або навіть фрагменти з нього взагалі не згадуються¹⁷.

Як і у випадку з «таємною директивою» «цитати» зі «спеціального листа» так само різняться у деталях. Наприклад, у Наконечного 'Рудий' звертається до 'Рубана' на «ви», характеризує розпорядження 'Клима Савура' як «усну і таємну директиву про поголовне та повсюдне фізичне знищення всього польського населення, що проживає на території області», а 'Савура' називає «представник центрального проводу ОУН» та просить «ретельно підготуватися до цих акцій». Натомість у Попека, який ту ж саму «цитату» наводить з посиланням на Наконечного, 'Клим Савур' вже іменується «представник Крайової Ради ОУН», а 'Рудий' просить «ретельно підготуватися до тих акцій проти поляків». Причому, якщо в книзі «Волинський заповіт» «цитата» подається, як і в Наконечного, з купюрою всередині (між словами «на території області» та «для виконання»), то в іншій роботі Попека купюру всередині тексту відсутня взагалі.

Справжнім «рекордсменом» за кількістю варіантів «цитати» є Філяр. У книзі «Винищення польського населення на Волині у Другій світовій війні» він, як і Наконечний, називає 'Клима Савура' «представником центрального Проводу ОУН», розпорядження характеризує як «таємну директиву у справі цілковитої фізичної ліквідації польського населення» без згадки про область, а 'Рудий', як у Попека, просить «ретельно підготуватися до тих акцій проти поляків». «Цитата» наводиться без купюри всередині. Проте вже в наступній роботі абсолютно ідентичний текст уже містить всередині купюру. У ще одній роботі Філяра мова взагалі йде не про «директиву», а про «таємну постанову», 'Рудий' звертається до 'Рубана' на «ти», а «цитата» всередині містить купюру. Також усі три варіанти «цитат» містять купюру перед зверненням «Друже Рубан», що вказує на те, що воно на думку Філяра не було

¹⁷ Трагедія Волині: Геноцид проти польського населення. Свідчать документи // Діалог (Рівне). — 1993. — грудень. — № 49. — С. 4—5.

початком «спеціального листа». Однак у Наконечного та Попека ця купюра відсутня, і тексти їхніх «цитат» одразу починаються словами «Друже Рубан».

Клімецький з посиланням одночасно на Попека та Філяра подає все з тієї ж «цитати» лише невеликий фрагмент. Однак, на відміну від Філяра, він іменує 'Клима Савура' представником «Крайової ради ОУН».

Нарешті в «цитаті» Пруса Клячківський іменується просто «командир Савур», «директива» стає «таємною інструкцією у справі фізичного винищення польського населення», а звернення до 'Рубана' — безособовим («Друже Рубан, повідомляю, що...»). Цей варіант «цитати» також містить купюру всередині.

Майже всі автори ототожнюють одержувача «спеціального листа» з членом Проводу ОУН Миколою Лебедем ('Максимом Рубаном'). Лише Наконечний чомусь ідентифікує його як Романа Шухевича. На чому заснований такий висновок, незрозуміло, адже Шухевич подібне псевдо ніколи не використовував. Але рівненський історик Ігор Марчук, проаналізувавши зміст «цитати», прийшов до цікавих висновків. Він зазначає, що Лебідь не був підлеглим Стельмашука, а тому не виконував жодних розпоряджень останнього, у тому числі щодо «ретельної підготовки» до будь-яких акцій¹⁸. Термін «центральный Провід» ніколи не вживався у листуванні членів бандерівського підпілля. Натомість його активно використовували радянські спецслужби. Назву «УПА-Північ» українські націоналісти почали застосовувати за наказом Романа Шухевича тільки з грудня, а «група УПА "Турів"» фіксується у документах лише з липня — серпня 1943 р. Нарешті Стельмашук був призначений на посаду командира групи «Турів» у вересні, а якщо вірити протоколу судового засідання з його кримінальної справи, сам він дізнався про це лише в жовтні 1943 р.¹⁹ Тому на думку Марчука «спеціальний лист» насправді є фальсифікатом, створеним радянськими спецслужбами²⁰.

¹⁸ Цей аргумент Марчука є так само справедливим і щодо «ідентифікації» 'Рубана' як Шухевича. Адже останній, як і Лебідь, теж не був підлеглим Стельмашука.

¹⁹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (надалі — ГДА СБ України). — Ф. 5. — Спр. 67424. — Арк. 96—96зв.

²⁰ Марчук І. Командир УПА-Північ... — С. 71.

Слід також звернути увагу, що у «спеціальному листі» Стельмащук начебто призначив відповідальним за антипольську акцію у Турійському, Оваднівському та Озютичівському районах 'Сосенка' (Порфирія Антонюка). Однак у червні 1943 р. Стельмащук очолював лише загін «Озеро», який діяв на півночі Волині. 'Сосенко' ж керував базою УПА «Січ» у районі Володимира-Волинського, і підпорядковувався командуванню групи «Турів». Жодними відомими джерелами «відкомандирування» 'Сосенка' улітку 1943 р. у підпорядкування 'Рудого' для виконання будь-яких вказівок останнього також не підтверджується.

Микола Лебідь на посаді урядуючого провідника ОУН використовував псевдо 'Максим Рубан', а не 'Рубан'²¹. Будь-яких інших підпільників з подібним псевдо серед підлеглих Стельмащука виявити не вдалося. Випадки листування командирів УПА середньої ланки безпосередньо з членами Проводу ОУН про отримані накази зверхників за період весни — літа 1943 р. так само не відомі. Навпаки, для з'ясування реального стану справ на Волині Провід змушений був відправляти туди з інспекційною поїздкою заступника військового референта Олександра Луцького.

Утім, як і у випадку з «таємною директивою», головним доказом проти «спеціального листа» є його відсутність за наведеними архівними посиланнями. У справі, на яку посилається Філяр, на відповідному аркуші міститься заява арештованого поліцейського Крощука на ім'я співробітника НКГБ, у якій ідеться про існування під час німецької окупації у с. Руда так званої «варти», членами якої були троє інших обвинувачених²². Ані тут, ані в інших документах справи про жоден «спеціальний лист» до 'Рубана' не згадується.

Перевірка іншого посилання з книги Наконечного виявила кримінальну справу по обвинуваченню Адама Мітчика. У 1944 р. він був призваний до Червоної армії та проходив службу на Житомирщині. Орієнтовно в грудні того ж року дезертирував та на

²¹ Содоль П. *Українська повстанча армія, 1943—1949. Довідник*. — Нью-Йорк: Пролог, 1994. — С. 93; Мірчук П. *Нарис історії ОУН. 1920—1939 роки*. — К.: Українська видавнича спілка, 2007. — С. 728; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 41. — Арк. 5; Там само. — Арк. 9.

²² *Архів УСБУ у Волинській області. — Фонд кримінальних справ основний. — Спр. 11315. — Арк. 28.*

У С С Р

МИНИСТЕРСТВО ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

УКГБ по Военной обл.

ДЕЛО № 1300

По обвинению *Митчик Адама.*

Начато *9. января* 19*45* г. В *одном* томах
Окончено *6. марта* 19*48* г. Том № *1*

После судебного рассмотрения и вступления
Військовий суд Західного регіону України

СПРАВА № *81-Н-98*
Надійшла до ВС ЗРУ *2.03* 199*8* р.
Доповідач *Жуковський*
Призначено до слухання на: *6.03* 199*8* р.

ОСНОВАНИЕ: Приказ НКВД, Прокуратуры и
НКЮ Союза ССР № 00359 от
10.IV 1939 г.

Архив № *11235*

Сдано в архив *19* г.

Передача находящегося в производстве следственного дела, а также взятых из архива дел и другие от-
дела для органы МГБ, хотя бы в
орешено, производится исключи-
тельно через

(подпись ответственного аппарата)

Передача следственного дела
оформляется постановлением, утвер-
жденным начальником соответствую-
щего управления МГБ или его
заместителем.

УЧТЕНО в 1962

Обкладинка архівної кримінальної справи на Адама Митчика

території Камінь-Каширського району Волині був залучений до одного з загонів УПА командиром на псевдо 'Тополя'. Разом з іншими повстанцями Мітчик певний час займався збором харчів по селах, а на початку січня 1945 р. був затриманий червоноармійцями та відданий під слідство²³. За посиланням Наконечного міститься довідка, складена у 1998 р. на Мітчика під час перегляду його справи на предмет реабілітації вже в незалежній Україні²⁴. Ані в ній, ані в будь-якому іншому місці в справі жодний «спеціальний лист» Стельмащука не згадується. Показовим однак є те, що «архівна легенда» Наконечного містить таку саму помилку, що й у Філяра, — посилання на неіснуючу «частину 2» справи. Неважко також помітити, що в обох авторів «архівні легенди» збігаються майже повністю, за винятком номера справи. Але в аркушах ознайомлення в обох справах прізвища або підписи Наконечного чи Філяра відсутні. Це може свідчити про те, що обидва вони не бачили самих справ, а «архівну легенду» отримали з якогось спільного джерела.

У результаті подальших пошуків в архівах авторів цих рядків вдалося встановити ще одну цікаву деталь. У протоколі судового засідання з архівно-кримінальної справи на Стельмащука підсудний повідомив, що у «серпні місяці 1943 р. Савур і "Олег" [командир групи «Турів» Микола Якимчук — С. Р.] знов мене викликали до себе і вимагали знищення поляків; я знову не погоджувався, тому що поляки допомагали нам. Оскільки відмовлятися більше було неможливо, то я погодився. Я Ковельську групу розділив на три частини. На територію Прибужанських і Любомльського р-на я призначив — "Лисого", Турійського р-ну — "Сосенка" ("Сосенко" був присланий з Волинської групи, але людей я йому дав своїх), Голобського р-на — "Голубенка". У Ковелі знищенням поляків мала зайнятися СБ (служба безпеки). Знищення поляків потрібно було провести з 25 по 30 серпня 1943 року»²⁵. Як бачимо, кількість «відповідальних» командирів та райони їхньої діяльності загалом збігаються з «цитатами» зі «спеціального листа».

²³ Архів УСБУ у Волинській області. — Фонд кримінальних справ основний. — Спр. 11235. — Арк. 24зв.

²⁴ Там само. — Арк. 28.

²⁵ ГДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 67424. — Арк. 95—95зв.

Ще одна ниточка веде до так званого «протоколу допиту» Стельмащука від 28 лютого 1945 р. У ньому зазначено, що «у червні місяці 1943 року представник центрального проводу ОУН “Клим Савур” передав мені усно секретну директиву центрального “проводу” ОУН про поголівне та повсюдне фізичне знищення всього польського населення, що проживає на території західних областей України»²⁶. Так само неможливо не помітити, що зміст цього фрагменту майже дослівно відтворює іншу частину «цитат» зі «спеціального листа».

Водночас слід звернути увагу, що в «цитатах» ідеться, начебто Стельмащук отримав «таємну директиву» в червні 1943 р. і тоді ж призначив «відповідальних» за її виконання. Натомість з матеріалів слідства дізнаємося, що «таємну директиву» Стельмащук начебто отримав у червні, але призначив «відповідальних» лише наприкінці серпня 1943 р.²⁷

Утім, поза сумнівом фрагменти «протоколу допиту» Стельмащука та протоколу судового засідання з його кримінальної справи послужили джерелом для створення «цитат» зі «спеціального листа», а неспівпадіння в датах очевидно пояснюється бажанням ув'язати цей «спеціальний лист» із «виконанням» «таємної директиви» Клячківського.

Наостанок зупинимось на останньому зі згадуваних раніше «документів» — «звіті» Климчака за вересень 1943 р. про знищен-

*Іван Климчак-‘Лисий’, ‘Павлюк’,
у 1943 р. командир куреня «Буг»,
що діяв у північно-західній частині
Волинської обл.*

²⁶ ГДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 67424. — Арк. 33.

²⁷ Там само. — Ф. 5. — Спр. 67424. — Арк. 46.

ня двох польських колоній. Уже звично «цитата» з нього уперше з'являється у тій самій статті Наконечного:

«29 серпня 1943 року провів акцію в селах Воля Островецька, Островки Головнянського району. Знищив усіх поляків від малого до старого. Всі будівлі спалив, а майно і худобу забрав для потреб куреня»²⁸.

Так само очікувано «звіт» Климчака «цитують» у своїх роботах ті ж самі автори²⁹. Згадки про нього можна зустріти також у деяких газетних публікаціях³⁰. Так само повний текст цього «звіту» шукати марно. Посилання на архівні легенди подають ті самі автори: Філяр — на ту ж саму «поліцейську» справу з тією ж самою неіснуючою «частиною 2», і Наконечний — на слідчу справу М. Гаврилюка з архіву волинського СБУ, причому без зазначення аркуша. Прус, не порушуючи «традицію», подає «цитату» без посилань, а в Попека роль «першоджерела» виконує все та ж стаття Наконечного.

Текст «цитат» зі «звіту» Климчака в усіх авторів майже не відрізняється. Хіба тільки в Наконечного у статті йдеться про знищення поляків «від малого до старого», а в книжці — про знищення «від малого до великого». Варіант Філяра містить купюру на початку, у Пруса купюра всередині замість слів «Головнянського району», а в решті випадків текст подається без купюр.

Важливо, однак, що в «цитатах» мова йде про акцію у польських колоніях Островки та Воля Островецька 29 серпня 1943 р., за результатами якої всі будівлі в колоніях було спалено. Проте Попек у своїй книзі наводить спогади учілілих мешканців обох колоній про те, що напад відбувся 30 серпня, а споруди було спалено вже на початку вересня³¹. Хоча ідентифікація очевидцями нападників на колонії досить суперечлива й неконкретна, жо-

²⁸ Наконечний В. Мертві закликають живих... — С. 3.

²⁹ Наконечний В. Волинь — криваве поле війни... — С. 120; Filar W. Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w Drugiej Wojnie Światowej... — S. 55; Filar W. Wołyn w latach 1939—1944... — S. 39; Філяр В. Ліквідаatori з УПА... — С. 83; Wołyński testament... — S. 167; Popek L. Zbrodnie OUN—UPA w powiecie lubomelskim w 1943 r... — S. 53; Prus E. Ukraino pokochaj prawdę... — S. 20.

³⁰ Див. наприклад: Dokumenty archiwalne // Kurier Galicyjski. — 2011. — 13—26 września. — Nr. 17 (141). — S. 7.

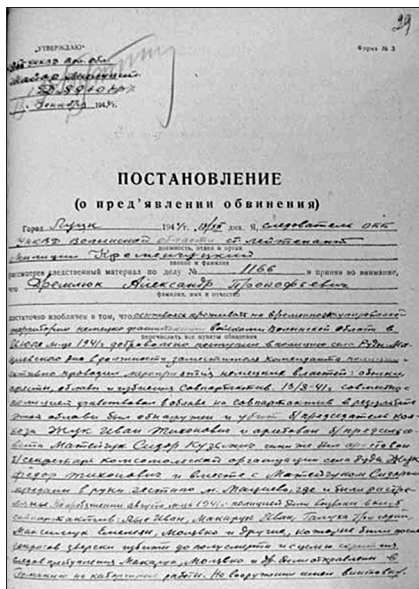
³¹ Wołyński testament... — S. 29—48, 79—83, 95—97, 104—105, 136—138, 141—144, 153—155, 165.

ден з них не згадує про участь у нападі Климчака. У відомих на сьогодні документах ОУН та УПА будь-які згадки про це так само відсутні.

Перевірка посилання Філяра вже очікувано виявила відсутність у архівній справі «звіту» Климчака. На відповідному аркуші міститься постанова слідчого від 13 грудня 1944 р. про пред'явлення обвинувачення колишньому поліцейському Дремлюку. Ні про Климчака, ні про обидві польські колонії та їх знищення у справі не згадується.

За посиланням, яке навів у книзі Наконечний, автор цих рядків виявив кримінальну справу по обвинуваченню Миколи Гаврилюка та ще трьох осіб, яка наразі зберігається в архіві СБУ в Києві³². Через те, що Наконечний «забув» у своєму посиланні вказати конкретний аркуш, довелося переглядати всю справу. Однак за наслідками цього жодного «звіту» Климчака у ній виявлено не було та й, зрештою, не могло бути. Ані Климчак, ані будь-які акції у Островках та Волі Островецькій у справі так само ніде не згадуються.

З огляду на це, можна однозначно стверджувати, що й «таємна директива» Клячківського, і «спеціальний лист» Стельмащука, і «звіт» Климчака є фальшивками. Їх призначення — бути обґрунтуванням для популярної тези про існування та активну реалізацію «таємного наказу» вищого керівництва ОУН та УПА про винищення польського населення на Волині.

Постанова слідчого від 13 грудня 1944 р. про пред'явлення обвинувачення колишньому поліцейському Дремлюку. Ні про Климчака, ні про обидві польські колонії та їх знищення у справі не згадується

³² ГДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 67434.

Наразі немає достовірних даних, хто саме був автором цих фальшивок. Однак беззаперечним лишається факт, що всі їх було вперше використано Наконечним на початку 1990-х рр. Сам Наконечний багато років працював директором партійного архіву Волинського обкому КПУ, а в 1990-х очолив редакцію газети «Радянська Волинь» — офіціозу заново створеного місцевого обкому КПУ³³. На цій посаді він виявляв особливу активність в історичних дискусіях. Волинська преса неодноразово друкувала його статті, які переважно мали публіцистичний характер та не містили жодних посилань на джерела. Наконечний відстоював суто радянський погляд на події Другої світової війни, роль і місце в них ОУН та УПА. У пізніших роботах він почав активно розміщувати посилання на джерела, що, вочевидь, мало надати його тезам та припущенням більш наукоподібного вигляду³⁴. Однак ці посилання часто виявлялися недостовірними або ж вели на попередні статті самого Наконечного.

У подальшому згадана вище серія фальшивок набула поширення через багаторазове повторювання та «цитування» у пресі та пропагандистами типу Пруса, а також у роботах серйозних дослідників, таких як Філяр, Мотика або Ільюшин. Приміром, саме Філяр доклав найбільше зусиль для поширення «цитат» з неіснуючих «документів» у польській історіографії, сумлінно наводячи їх у своїх численних працях. Цьому досліднику також належить сумнівна «честь» бути активним поширювачем як мінімум ще однієї фальшивки. Йдеться про «звіт» Климчака про начебто ліквідацію польської колонії Земліци повстанським загonom Миколи Каліщука-«Зуха». За наведеною Філяром вже звичною архівною легендою цього документа виявлено не було. Натомість там міститься один з протоколів допиту арештованого Дремлюка. Нагородження усіх цих «документів» у одній справі, в якій їх у принципі не могло бути, наводить на думку про те, що поширення цих фальшивок не було наслідком помилки окремих дослідників,

³³ 75 років від народження В. А. Наконечного — українського архівіста, історика, краєзнавця [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=2318:75-----&catid=30:2012-09-11-08-11-50 (26.11.2016).

³⁴ Див. наприклад: Наконечный В. *Холокост на Волини: жертвы и память*. — Луцк: [б. м.], 2003.

а мало цілеспрямований характер. Можливо, ці «цитати» з неіснуючих документів були створені за участю радянських спецслужб для компрометації ОУН та УПА.

На жаль, подібне ставлення до джерел сумнівного походження та навіть відвертих фальшивок усе ще притаманне окремим дослідникам українського визвольного руху. Так порівняно нещодавно згадка про «спеціальний лист» Стельмахука трапилася автору цих рядків у доповіді Івана Качановського «Етнічні чистки, геноцид чи українсько-польський конфлікт? Масове вбивство поляків ОУН та УПА на Волині». У ній автор «процитував» «лист Стельмахука до Миколи Лебеда, на той момент члена центрального проводу ОУН (б)» з посиланням на роботи Наконечного та Філяра як «іншу версію цього наказу» Клячківського про повне знищення польського населення. Проте Качановський ніяк не прокоментував розбіжності в численних версіях цих «цитат», а невідповідність назв посад та псевд керівників бандерівського підпілля спробував пояснити тим, що документ, мовляв, «не містить оригінального листа, але є його пізнішим перекладом російською мовою, у якому змінено назви командних посад». Невідомо, однак, на чому ґрунтується цей висновок, адже Качановський «оригіналу» цього «листа» або ж його «пізнішого перекладу» ніколи не бачив. Перевіркою архівних посилань Наконечного та Філяра він так само не займався, обмежившись голослівною та нічим не підкріпленою заявою, що це було б «важливим для розв'язання проблеми, але, як вже зазначалося, цей та інші документи з цієї архівної колекції або більше не доступні для наукових дослідників або були знищені»³⁵.

Подібний підхід, за якого видається допустимим використання у дослідженнях відвертих фальшивок, є помилковим та веде тільки до створення нових історичних міфів. А це вкотре доводить необхідність проведення ретельного аналізу джерел замість некритичної підгонки фактів та сумнівного походження доказів під власні популярні концепції.

³⁵ *Katchanovski I. Ethnic Cleansing, Genocide or Ukrainian-Polish Conflict? The Mass Murder of Poles by the OUN and the UPA in Volhynia. Paper prepared for presentation at the 19th Annual World Convention of the Association for the Study of Nationalities, Columbia University. — New York. 2014. — 24–26 April [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.academia.edu/7629265/Ethnic_Cleansing_Genocide_or_Ukrainian-Polish_Conflict_The_Mass_Murder_of_Poles_by_the_OUN_and_the_UPA_in_Volhynia (26.11.2016). — P. 10–11.*